Српска теологија данас 2010 (28–29. мај 2010)
Београд: Православни Богословски Факултет, 2011, 467–477

Борис Стојковски

Филозофски факултет, Нови Сад

Византијска црква и ропство

Сажетак: У раду се разматра однос византијске цркве и ропства. Одвај однос није само религијско питање. И најранији Свети Оци, попут Светог Јована Златоустога и Светог Василија Великога су признавали ропство. Црква је имала право азила и многи робови су бежали на њене поседе. Са друге стране, неки црквени великодостојници, као и манастири су поседовали робље. У византијској цркви евнуси, дакле људи робовског порекла, могли су да се успну високо на лествици, па чак и да постану патријарси. Све до дубоко у позни средњи век свештена лица имала су робље, а 1301–1302. на Криту је забележено да деца оца Нићифора тргују људима. Током XI и XII века ропство се смањује. За ту појаву најзначајније су одредбе царева Алексија Комнина и Манојла из династије Комнина. Однос православне, односно у нашем случају, византијске цркве према ропству се може окарактерисати као двострук. Иако је било настојања да се ропство укине, оно је признавано у цркви и није јој било страно, напротив.

Кључне речи: Византијско царство, Византијска црква, ропство, средњи век

Однос византијске цркве и ропства није само религијско питање. То је један свеукупан феномен. Да ли је заиста поседовање људи хришћански? Могуће је увек поставити питање оправданости држања робља које није хришћанско само због њихове верске припадности. Љубав према ближњем, према сваком човеку, темељ је вере хришћанске и избија из самих Христових речи. У наредним редовима пккушаћемо да осветлимо однос византијске цркве према ропству, наравно не затварајући ову тему. Само да напоменемо да је Црква појам који је овде употребљен у институционалном, а не еклисиолошком смислу. Византијска црква је била значајан државнии економски чинилац, али и велики поседник, можемо рећи латифундиста, а потом и пронијар. Стога, поседовање робља од стране цркве било је као и поседовање робља од било ког другог велепоседника у то доба. Под црквом се овде подразумева клир, али и верници тих цркава који се нису ништа другачије понашали од својих верских вођа. Овде и није било речи о вери. Након година држања неког у ропском статусу, пред смрт је долазило до ослобођења за спас душе, окајање грехова. Свакако не можемо знати да ли је некоме од тих људи било искрено жао јер су продавали људе.

Јеврејски народ је познавао институцију ропства а о томе има сведочења и у Старом завету.[1] По закону Мојсијевом робови нису у тако неповољном положају као нпр. касније у римском праву, и Мојсије наређује Израиљу да добро третира робове. Настанак новозаветне Цркве, њено формирање и јачање само су наставили праксу старог закона, наравно уз измене које је донело ново време и нова религија-хришћанство.

Средњовековно друштво је признавало и познавало ропство, у таквом друштву ни Црква, било на Истоку или Западу, није могла да има много другачији

[1] 2. Мој. 21:1–31; 3. Мој, 25:42–55.

став. Свети апостол Павле каже да нема роба ни господара, већ да су сви људи једну у Христу.[2] Овај апостол, међутим, даље каже и да господари буду добри према робовима, али и обрнуто.[3] Он је против да се робови буне против својих господара и упозорава их: *Робови, будите послушни у свему вашим господарима по телу, не радећи само притворно као да људима угађате, него у простоти срца, бојећи се Бога. И све што год чините, од срца чините, као Господу, а не као људима, знајући да ћете од Господа примити као награду наследство, јер Господу Христу служите. А који чини неправду, примиће што је скривио, и не гледа се ко је ко.*[4] А ево шта упозорава господаре: *Господари, правду и једнакост указујте робовима, знајући да и ви имате Господа на небесима.*[5]

Овај став апостола Павла следио и један део Светих Отаца и првих учитеља хришћанске Цркве. Свети Григорије Назијански је правио јасну разлику између слободних људи и робова и говорио робовима, пре свих хришћанским, да не сме да им мањка покорности према господарима. Он је и сам био власник робља, иако их је и ослобађао. Свети Василије следи Аристотелову мисао да су неки људи рођени као робови. Овај Свети Отац такође сматра да је за људе који су сиромашни духом боље да постану власништво других људи који ће их онда водити као што кормилар води брод. За њега, друштвена неједнакост је неопходна, а за робиње и робове једино решење је да се потчине свом статусу. Он је од робља тражио да се у свему повинују у господару, јер онај ко се противи ауторитету тај се противи и Богу који је овај поредак и установио. Робовима је још говорио да ропство тела није ништа ако се може владати страстима и да је то оно што је важно за Бога.[6] Међутим, по њему је сексуално злостављање робиња велики грех. Канон бр. 44. Св. Василија ослобађа одговорности робињу која је злостављана од стране господара.[7] У његовим манастирским правилима постоји и једно које носи назив *О робовима*. Овде се каже да ако робови дођу у манастире, треба их опоменути да се покају, поправе и врате господарима, по угледу на апостола Павла, који је Оносиму послао к Филимону и подучио га да је ропски статус чини човека достојним царства небеског и да господар треба да има љубави према робу. Уколико је господар зао, треба припремити роба на патње, и поучити га да не учини ништа супротно Богу.[8]

Свети Јован Златоусти је говорио богаташима да није неопходно имати робове, а ако су им баш потребни, не би требало да их имају више од двоје. Он је говорио против богаташа, односно против лошег начина управљања њиме, а робовима каже да се потчине господарима и прихвате своје стање. Он каже робовима да то учине јер им је и Св. Апостол Павле (видели смо у прошлом поглављу) тако рекао. По Светом Јовану Златоустом идеално би било да робови и господари служе једни другима и да је такво међусобно служење најбоље.[9] Даље је Св. Јован Златоусти говорио и да свако ко се задеси на пијаци да купи роба треба да пита продавца да ли је робље у добром стању и да плати тек кад добије потврдан одговор и про-

[2] Гал. 3:28; 1. Кор. 12:13.
[3] Еф. 6:5–9.
[4] Кол. 3:22–25.
[5] Кол. 4:1.
[6] Anne Hadjinicolaou-Marava, *Recherches sur la vie des esclaves dans le Monde Byzantin*, Athènes, 1950, 15–16; Youval Rotman, *Les esclaves et esclavage. De la Méditerranée antique à la méditerranée médiévale VIe-XIe siècles*, Paris, 2004, 185–188.
[7] A. Hadjinicolaou-Marava, нав. дело, 76.
[8] *Правила Светог Василија Великог. Књига друга*, Сремски Карловци, 1996, 33; уп. и Фил. 15, 16.
[9] A. Hadjinicolaou-Marava, нав. дело, 18.

вери здравствено стање роба.[10] Дакле, признавао је и трговину робљем. Међутим, критика богаташа изазивала је непријатељско расположење према Св. Јовану Златоустом због чега је он био и прогањан.[11] Са друге стране, једна од раних хришћанских секти, циркумцелионци, проповедали су једнакост људи и оснивали сигурне куће за робове и дужнике.[12]

Најранији сабори су разматрали и питања везана за робље. Сабор у Елвири, нпр, одржан 305–306. године казнио је жену која је свог роба тукла до смрти.[13] У другој четвртини IV века на Сабору у Гангру црква је екскомуницирала епископа Јевстатија који је предводио једну струју у цркви следећи антисоцијалне доктрине. Међу њима је био и позив робовима да напусте своје господаре. Али и 82. правило Светих Апостола, 4. канон Халкидонског сабора, као и 11. правило Фотијевог сабора надовезују се на овај канон сабора у Гангру. Црква се поставља као чувар друштвеног поретка у Империји и заштитник господара. Црква је прихватала, са друге стране, одбегле робове. Кажњаван је свако ко би се усудио да дигне руку на роба или слободна човека који је заштиту потражио у крилу Цркве.[14] Постоји једна занимљива, не знамо да ли и тачна прича. Наиме, Св. Атанасије Александријски, који је неко време провео у егзилу осуђен од аријанаца, имао је једну аферу. У једној цистерни се тајно састајао са једном робињом, која га је издала. Онда је послат у кућу једне прелепе девице од 20 година. Он је ноћу оскудно одевен јурио ка њој у поноћ тачно тражећи од ње склониште које му је она, као побожна, давала. Током шест година изгона он се са њом често састајао.[15]

Јустинијан је цркви дао право да интервенише у случају одбеглих робова а црква је имала намеру да сачува право ослобођења робова за себе. Иако је прељуба и конкубинат за хришћански морал неприхватљива и убраја се у смртне грехе, црквена правила се нису увек нужно томе супротстављала. Теодор Валсамон у писму патријарху Александрије наводи да је дозволио власнику да прода своју хришћанску робињу која му је била и љубавница. Међутим, ова робиња остала је са господаром, неудата за њега и са својом децом живела слободно код њега. Ова последња одлука се налази и у Василикама, а и Фотије је дозволио власницима који нису у браку да им робиње буду конкубине.[16] Цар Јустинијан је поред тога забранио цркви да поклања робље, као и да их премешта по свом нахођењу.[17] Осамдесет и седми канон Трулског сабора наређује да се власник који има непримерен однос са робињом батина, док робиња треба да се прода ван те провинције, а део цене иде држави и државној благајни. Док неко ко има однос са робињом која није његова треба да плати 36 номизми њеном власнику или ако је сиромашан да се батина. Патријарх Нићифор је донео канон који прети екскомуникацијом господару који тера робињу на проституцију. Слично је још раније записано у одлуци *Номоканона у 15 поглавља.*[18] Осамдесет и седми канон Трулског сабора наређује да се власник који има непримерен од-

[10] A. Hadjinicolaou-Marava, нав. дело, 90–91.

[11] Антон Владимирович Карташов, *Васелански сабори*, том I, Београд, 1995, 235; о сукобима у цркви због њега в. 236–252; Václav Ježek, *The relationship between the state and the church in Byzantium as evidenced in the homilies of John Chrysostom*, Byzantinoslovaca II, Bratislava, 2008, 68–79.

[12] E. Gibbon, History of the decline, vol. 3, 281.

[13] *The Cambridge history of Christianity*, volume 2. Constantin to c. 600, edited by Augustine Cassiday and Frederick W. Norris, Cambridge, 2007, 368–369.

[14] A. Hadjinicolaou-Marava, нав. дело, 19–20.

[15] Edward Gibbon, *The history of the decline and fall of the Roman empire*, vol. 3, New York, 1906, 273.

[16] A. Hadjinicolaou-Marava, нав. дело, 76.

[17] Novella CXX, 1; A. Hadjinicolaou-Marava, нав. дело, 38.

[18] Y. Rotman, нав. дело, 192.

нос са робињом батина док робиња треба да се прода ван те провинције, а део цене иде државној благајни. Док неко ко има однос са робињом која није његова треба да плати 36 номизми њеном власнику или ако је сиромашан да се батина.

Православна црква поседовала је робове. Цркве и манастири су их имали, па су се многи значајни црквени великодостојници трудили да то спрече. Рана монашка правила, која се установио још Св. Василије Велики, вероватно 360–370. године, забрањују манастирима да примају на своја имања робове ожењене мушкарце без пристанка брачне другарице.[19] Ни доцније канонизованим Светитељима поседовање робља није било страно попут Светог Игњатија, патријарха и Фотијевог претходника или Свете Марије Младе. Она је била жена високог чиновника из времена цара Василија Македонца., богата дама и поседовала много робља. Она је штитила робље, а према својим робињама и робовима опходила се као према члановима своје породице. Аутор њеног житија за робље каже да их људи примењују као *ноīе и руке* и да они раде оно за шта се користе.[20]

Многи светитељи су током свог живота помагали и лечили робове и робиње. Света Марија Млада била је богата дама из времена цара Василија Македонца. Она је штитила робље, а према својим робињама и робовима опходила се као према члановима своје породице. Аутор житија Свете Марије Младе за робље каже да их људи примењују као *ноīе и руке* и да они раде оно за шта се користе.[21] Постојали су и светитељи заштитници робова. За Св. Теодора из IV века везује се прича да је робове везивао тајним невидиљивим везама. Ако би, упркос овој предострожности, господар изгубио свог роба, он би могао да проведе ноћ у свечевом гробу.[22] Такав је случај и Теодора Сикејског (Сикеота), који је живео крајем VI и почетком VII века. Ово житије је занимљив извор и за ропство у Византији овог доба, јер видимо ко је све доводио Св. Теодору робове и робиње на излечење. Па се тако спомиње робиња једног магната, али и једног црквеног служитеља. Наиме, Теодор, ђакон Богородичине цркве је имао робињу Теодору коју је Теодор Сикејски излечио. Овде видимо да је један свештеник довео своју робињу другоме, што упућује да је црква у ово време и те како признавала и познавала ропство. Патриције и куропалат Доминције је све своје робиње и робове довео на благослов овом тад већ чувеном свештеном лицу. Свети Теодор је тада излечио и једну робињу, коју је, по житију, запосео демон. Умро је у дубокој старости, око 613. године. Православна црква га слави 22. априла по старом, односно 5. маја по новом календару. Налази се и у календару Српске православне цркве.[23] Житије Светог Василија Новог је такође хагиографски спис из ког можемо сазнати да је овај Светитељ лечио једну ђавоиману робињу. Ово житије је пуно и других података о робовима у Цариграду и помоћи коју им је Свети Василије Нови пружао.[24]

---

[19] *Byzantine Monastic Foundation Documents*, edited by John Thomas and Angela Constantinides Hero, Dumbarton Oaks, 2000, 22.

[20] *Vita Sanctae Mariae Iunioris,* AASS novembris ab Hippolyto Delehaye et Paulo Peeters, tomus primus, Nov. 4, Bruxellis, 1926; A. Hadjinicolaou-Marava, нав. дело, 21–22; Y. Rotman, нав. дело, 191–192.

[21] *Vita Sanctae Mariae Iunioris,* AASS, Nov. 4, Р. Браунинг, *Рабство в Византийскоий империи (600–1200 гг.)*, Византийский временник, том XIV, Санкт Петерсбург, 38–55: 42. A. Hadjinicolaou-Marava, нав. дело, 21–22;

[22] Р. Браунинг, нав. дело, 42.

[23] *Medieval Sourcebook: The Life of St. Theodore of Sykeon, Three Byzantine Saints: Contemporary Biographies of St. Daniel the Stylite, St. Theodore of Sykeon and St. John the Almsgiver*, trans. Elizabeth Dawes, and introductions and notes by Norman H. Baynes, London: 1948, овде коришћено интернет издање овог дела: http://www.fordham. edu/halsall/basis/theodore-sykeon. html; за његово житије в. и Епископ Николај, *Пролоī*, Сабрана дела I, Линц, 2001, 254.

[24] Αγγελίδη Γ. Χριστίνα, *Δουλοι στήν Κονσταντινούπολη τον 10ο ΑΙ. Ἡ μαρτυρία το ʽοσίοθ Βασιλείοθ του Νέου*, Συμμείκτα, 6, Αθήνα, 1985, 33–51.

Међу светитељима откупитељима робова треба истаћи Светог Јована Милостивог. Овај александријски патријарх рођен је био на Кипру. У време рата са Персијанцима када су они 614. освојили Јерусалим и однели у Ктесифон Часни Крст многи људи су били одведени у ропство, а двадесет хиљада хришћана је побијено. Патријарх Јован их је избавио тако што је послао лађе са златом и пшеницом да откупи ове сужње. Робови су ослобођени, а Јован је захтевао од својих људи да укажу сваку помоћ овим људима и да их избаве од свих мука. Његово житије каже да је откупљивао и друге робове. Овај светитељ је умро 620. на Кипру. Православне цркве га славе 12. односно 25. новембра, док је у западној цркви његов празник 23. јануара.[25]

Један од најзначајнијих црквених великодостојника у Византији био је и Теодор Студита. Овај монах, канонизован у православљу, уређивао је манастирски живот и покушао да спроведе реформу манастирског живота. Он изричито забрањује у два наврата 826. и 842. године поседовање било робова за пољопривреду, било за личну употребу. За њега то је опасно за душе, али и супротно религији и позиву монаха. Исто важи и за игумана манастира, како Студитског, тако и свих.[26] Циљ оваквих одлука је, поред жеље да се искорени ропство али и да монаси буду посвећени и раду. Али, пракса поседовања робља од стране манастира није престајала. Касније новеле Лава Мудрог и Нићифора Фоке (из 964.) којима се дозвољава поклањање или куповина робова манастира нам показује да је робовски рад коришћен и век и по после правила Св. Теодора Студите. Зато није чудо што је Наукратије, по смрти Св. Теодора, у својој *Енциклики* написао да постоје једни који живе од трговине и други који се баве трговином робљем.[27] Типик Св. Атанасија Атонског за Велику Лавру на Атосу (Светој гори) донет 973–975. преузима и чак цитира поједина правила која је Св. Теодор донео, међу њима и забрану држања робова.[28]

Царица Ирина Дукена Комнина је 1110–1116. године установила типик за Богородицу Кехаритомену (пуну милости). У овај манастир се повукла и Ана Комнина где је написала своју чувену *Алексијаду*. Говорећи о својим порфирородним кћерима, уколико буду постригнуте или уколико одлуче да се овде повуку оне, по царичином типику, имају право на две слободне жене или робиње да јој служе и да их сам манастир издржава.[29] Нил Дамилас у свом тестаменту и типику за манастир Богородице Пантанасе на Криту забрањује да се у манастирско братство прими роб без знања свог господара. Овде се позива на трећи канон сабора у Гангри. Сам тестамент је донет око 1400. године, а типик је од 22. априла 1417. године.[30]

Цариградска црква и посебно њени манастири познавали су институцију ропства. Црквени великодостојници, али и цареви покушавали су да спрече поседовање робља, али константно понављање одредаба везаних за робове показује да су хришћански манастири Истока поседовали робове. Међутим, не само што су у манастирима радили робови, већ су и на челу цркве били људи робовског порекла. То су били евнуси. Византијско царство је од доба Константина разликовало две врсте евнуха, то су *ἑκτομίαι, ἑκτομοι* или *castrati,* односно *spandones* или *θαλίδαι*. Ови први су били ушкопљени хируршком операцијом, док су ови други због теле-

[25] Поповић Јустин, *Житија Светих за месец новембар*, Београд, 1998, 291–308; Dedek Crescens Lajos, *Szentek élete I*, Budapest, 1900, 95–97.
[26] Byzantine Monastic Foundation Documents, 71, 76, 77, 85–86.
[27] A. Hadjinicolaou-Marava, нав. дело, 49.
[28] Byzantine Monastic Foundation Documents, 247, 249.
[29] Byzantine Monastic Foundation Documents, 670.
[30] Byzantine Monastic Foundation Documents, 1462, 1470.

сне мане били лишени потомства. Евнуси су *sui generis* били и робови стога им посвећујемо посебан део у овом излагању. Бројни високи црквени великодостојници били су евнуси, чак и низ патријараха, попут Германа I (715–730), иконокласт Никита(766–780), Методије I (843–847), Игњатије (847–858; 867–877), па и синови Романа Лакапина, Теофилакт и Василије. Још самог Светог Јована Златоустог подржавао свештеник-евнух Тигрис, док је извесни Калиподије био иконом Свете Софије. Обојица су били ушкопљеници, а високи црквени великодостојниви.[31] Лиутпранд пише да га је у Левкатији дочекао тамошњи епископ, инче евнух, као што су евнуси свуда по Царству епископи.[32] И Лиутпранд и папа Лав IX из половине XI века су пребацивали Византинцима постављање евнуха за епископе, сматрајући то неканонским. Мада треба рећи да је црква још у 1. канону Никејског сабора из 325. године забранила да се клирици сами ушкопљавају, прихватајући да неко остане клирик (свештено лице) ако је ушкопљен из здравствених разлога.[33] Али, и пре тога, Св. Василије из Кесарије је забележио да су евнуси *проклети од ножа.* Са друге стране, пак, Симеон Метафраст је у једној беседи старозаветног пророка Данила представио као евнуха. Автократор Ромеја Јован Цимискије је у типику за атоски манастир Протатон навео да се евнуси не примају, али ако пријем ћосавог младића или евнуха не може бити избегнут, може евнух да ступи у монашто уз дозволу прота Свете Горе. У касној антици, евнуси су за цркву представљали и извор сексуалног искушења за мушкарце. Стога, њима, женама, као и младим дечацима није био дозвољен приступ манастирима, како Сотона не би кушао монахе. Надвладавање својих страсти, па и сексуалне жеље, је циљ сваког човека, а посебно монаха који живе у чедности. Евнух као такав и не може да има сексуалну страст, па због тога не може да достигне светост. У једној причи о патријарху Методију оптужили су га да има дете, на шта је он јавно показао своје ушкопљене гениталије чиме је био неспособан да има децу. Међутим, укупан проблем црквених отаца и византијских извора уопште је да ли евнух може да постигне светост. Код пророка Исаије наводи се да евнух који држи Сабат, посто и живи подобно Творцу, иде у рај (Ис. 56), а у Светом Јеванђељу по Матеју (Мт. 19, 12) помиње се неколико категорија евнуха. За неке црквене оце неки од тих евнуха које еванђелиста помиње су просто рођени без сексуалне жеље, а неки су то сами урадили како би се ослободили греха и дошли у Рај. Они тиме имитирају Анђеле. Постоје и евнуси које су други ушкопили. Свети Атанасије подржава кастрацију зарад чувања жена и спречавања да ти мушкарци науде другима. Он вероватно циља на робове великих поседника и на двору. Овај учитељ цркве сматра да евнуси не могу да се узнесу у вери. И он и Јован Златоусти признају другу, додуше метафоричку, групу евнуха, људи који су себе ушкопили, односно надвладали страст. Такви људи, долазе у Рај, јер су победили смртни грех. Свети Василије Велики, међутим, остаје доследни противних евнуха, које сматра нижим од људи и мање вредним.[34]

[31] РадивојРадић, *Цариград. Приче са Босфора,* Београд, 2007, 67–70; Rodolphe Guilland, *Les eunuques dans l'Empire Byzantine*, Études byzantines, tome I, Bucarest, 1944, 205; Kathryn M. Ringrose, *The Perfect Servant. Eunuchs and the Social Construction Gender in Byzantium*, Chicago, 2003, 117–118. Код Кетрин Рингроуз налазимо на још података о евнусима патријарсима, епископима и клирицима црквa од Свете Софије до Никомедије и Амасије.

[32] Liudprand, *Liudprand jelentése Konstantinápolyi követségéről*, Középkori kronikások, VI–VII, sz. Gombos Ferencz Albin, Budapest, 1908 235–261; за детаљнији попис високих врквених достојанственика евнуха в. R. Guilland, нав. дело, 205.

[33] Р. Радић, нав. дело, 69–70.

[34] K. M. Ringrose, нав. дело, 111–116, уп. и типике Атанасија Великог о Лаври Byzantine Monastic Foundation Documents, 248, 263; као и Јована Цимискија исто, 232–233, 238.

Међутим, хагиографија је пуна списа о евнусима, а чак осамнаест од 351 мушког светитеља припада сталежу евнуха. Евнуси су, према истраживању Паскала Булола и Изабел Кошлен били посматрани у историографији и хагиографији знатно боље. Евнух је прказиван и као добар, учен, племенит. Житија Светог Нифона из Константијане и Светог Василија Млађег, као и *Обрана* Теофилакта Симокате пуни су разумевања и похвала за евнухе. У Нифоновом житију приказана је и прича о евнуху за чију се душу боре анђели и демони. У истом житију други евнух је осуђен због похлепе. Поред евнуха-мучитеља живот Василија Млађег спомиње и евнуха Епифанија, строгог и доброг аскету-монаха. Постоје и друга житија, а Теофилакт Охридски, уз неке друге хагиографске списе, школовање види као начин да се сачува чедност.[35] У хагиографским списима има у бити врло мало помена лоших евнуха. Махом су то људи који су мучили и убијали светитеље. Један евнух Самона се са пуно увреда обраћао Светом Василију Млађем, док је евнух Антимије мучио Св. Никиту из Медикиона. Антимије се налазио на челу манастира у којем је Никита био заточен. Евнух је мучио и папу Мартина кад је овај доведен у престоницу. Најизразитији пример све отворенијег става византијске цркве спрам евнусима јесте житије Светог Симеона. Он је све до доба византијског цара Нићифора III Вотанијата (1078–1081), па потом касније и у доба василевса Алексија I Комнина (1081–1118) био друнгарије на двору и евнух. Цар Нићифор Вотанијат га је користио као емисара, а Алексију Комнину је можда био и духовни отац. Повукао се у манастир и чак обновио Ксенофон на Атосу. Био је у сукобу са Протатом, и чак протеран са тројицом младића које је довео са собом у оживљени манастир. Али, захваљујући цару Алексију Комнину 1081. Симеон је, царским указом, враћен у манастир. Међутим, његов повратак је сматран изузетком и евнусима је било забрањено монашење.[36] Црква је у глобалу од деветог века на даље имала позитивнији став спрам евнуха, иако су и даље сматрани потенцијалним објектом сексуалне провокације. Однос цркве спрам евнуха је једно врло занимљиво питање за које постоје предиспозиције за даља истраживања. Ово питање је једно од кључних при проучавању односа византијске цркве и ропства.

Робље су приватно поседовали и свештеници. На Криту је у кратком временском периоду од 8. априла 1301–1. фебруара 1302. било 60 продаја робова и робиња, 23 мушких и 37 жена. Велики је број трговаца, али и свештеничке деце, посебно грчких свештеника који купују православно грчко робље, нарочито се у овој трговини истичу синови свештеника Нићифора. Порекло робља није свугде индиковано, мада међу првих десетак аката из периода који смо поменули постоји помен робља које је купљено од Турака, или робља купљеног у Турској. Велики број носи хришћанска имена, тако да се вероватно ради о жртвама гусара и рација како на мору, тако и на земљи. Седморо Татара, по једна Рускиња, Аланка, Бугарка и двоје Кумана. Жене су готово дупло скупље, у просеку њихова цена је 17 на према осам перпера колико је просечно вредео мушки роб. Кандијски грађанин, али Венецијанац Емануеле Вергици је један од специјализованих трговаца робљем. Сем њега помиње се и извесни де Каристо (можда Грк по мишљењу Шарла Верлиндена) са Евије тј. Негропонта, као и двојица ђеновљанских трговаца Мартино де Монако и Василино Берлинђери. Поред њих вреди поменути трговца из Марсеља, ка-

[35] Уп. детаљније Pascal Boulhol, Isabelle Cochelin, *La rehabilitation de l'eunuque dans l'hagiographie antique (IIe—VIe siècles)*, in: Memoriam sanctorum venerantes: Miscellanea in onore de Monsignor Victor Saxer, Vatican, 1992, 66–69; K. M. Ringrose, нав. дело, 120–128.

[36] K. M. Ringrose, нав. дело, 117.

таланског трговца, као и једног Шибенчанина, потом грађанина Вероне, те једног Италијана из Константинопоља.[37] Венецијански Крит (Кандија) значајно је раскршће у трговини робљем на Медитерану. Посебно грчким робљем. Крит је био једна од најважнијих италијанских колонија на Леванту, важан како због пољопривреде, тако и због трговине.[38] Грчки трговци на овом острву, али ни Грци уопште, нису се устручавали да купују од Турака друге православне Грке као робље. Први акт датира већ од 1301. године, записан је 9. јуна где поменути Грк, специјализовани трговац робљем по имену Филипаркус де Каристо са Негропонта, продаје роба Лава са Самоса каталанском лекару са Мајорке. Нотар Николо Пицоло записао је осам случајева продаје грчког робља 1305. и наредне године. Разноликост трговаца велики је у овом периоду. Укључује чак и грчке трговце, посебно Василија Ставроподија из Корона, вероватно специјализованог за трговину робљем. Трговци су и са Негропонта, Анконе, али и венецијански наравно, међу којима доминира парохија Св. Симеона Пророка из града Светог Марка. Порекло робља је занимљивије, пошто га има из целе Грчке. Тира (Санторини), Теолого, као и места која се у списима наводе као *Clisomony* и *Magnisia* показују нам размере критске трговине робљем. Робље је доста откупљивано од Турака, само у ове две године је било неколико тих случајева. Острво Наксос било је углавном место где се то чинило, и важна пијаца робља. Поменути Ставроподи управо је откупио робињу са Самоса, која је откупљена од Турака.[39] Изразита предоминација грчких робова је у регистрима из 1305–1306. готово сви случајеви тичу се робља које је исте вере, истог језика и нације као и домаће становништво. Социјални сталежи који учествују у овом послу су уједначени. Поново нотарски списи наводе свештенике, а такође купопродаја робља у овом периоду је укључивала и хирурге али и обичне рибаре. [40] У трговини учествују трговци из Млетачке републике, Анконе, али и Грци из Монастирикија, Константинопоља, Корона и Модона одакле је било и Грка, али и Италијана. Родос, Наксос и Самос су била места одакле се од Турака откупљивало доста грчког робља и препродавало на Криту. Заробљеника је било и из Ајо Теолого, са Патмоса итд. Робље из Македоније у великом броју је продавано на Криту и они је посебно било занинмљиво Крићанима.[41]

Већ у другој половини века предоминација грчког робља је спласнула. И даље га има, али мање и купци постају махом Каталанци. За нашу тему ови подаци су врло илустративни јер показује како православни људи тргују својим истоверницима као и сваком другом робом. То нам показује да је у овом периоду људске историје, трговина људским бићима била сасвим нормална појава, колоквијалним речима речено-бизнис.

Црквени канони, али и царско законодавство регулисали су и ослобађање робља. Оно је у највећој мери било везано за крштавање робља. Ослобађање у цркви (*manumissio in ecclesia*) је било условљено крштењем некрштених робова. Први законски акти досежу у доба првог хришћанског цара-императора Константина I Великог. Цар је наредио ослобађање свог робља које пређе у хришћанску веру.

[37] Charles Verlinden, *L'esclavage dans l'Europe médiévale,* tome II, Italie, colonies italiennes du Levant, Levant Latin, Empire Byzantin Gent, 1977, 824.

[38] Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου *Ιστορία του ελληνικού έθνους. Βιβλίο δέκατο τρίτο. Νέος ελληνισμός. Φραγκοκρατία,* Αθήνα, 1994, 143–149, добар преглед латинске владавине Критом са освртом на његов значај и у трговини, односно економији.

[39] Ch. Verlinden, нав. дело, 558–559.

[40] Ch. Verlinden, нав. дело, 825.

[41] A. Hadjinicolaou-Marava, нав. дело, 93.

Међутим, у пракси се то и није дешавало и ова одредба се махом примењивала на јеврејске робове. Цареви Константин и његови наследници Констанције и Констанс подржавали су откуп младих девојака из ропства јер су многе коришћене за проституисање. Они су јула 343. године донели закон по коме забрањују продају девојака у робље ради проституисања. У овом закону било је забрањено да деца, рођена од хришћанских родитеља или новокрштена, не смеју да се откупе било од Цркве или верника, односно могли су их откупом спасити проституисања. Иако се не зна да ли је први господар роба могао да их преда у јавну кућу, јер је његово власништво било загарантовано ранијим декретом цара. Законодавство најранијих византијских царева признавало је ослобађање робља у цркви пред клирицима. Уколико би господар био црквено лице то је могао да учини давши изјаву, или на самртном одру.[42]

Такве одредбе доносили су и први императори, потом Јустинијан а спомиње се и у *Еклоїи* и *Прохирону*. Наравно, то није увек разлог за ослобађање, јер је постојало и хришћанско робље. А занимљиво да у изворима има крајње оскудних информација о крштењу робља.[43] Црква је била и место азила за робове, што је посебно прокламовао Јустинијан. Али тиме је црква постала конкуренција власницима од којих је робље бежало у цркве и манастире.[44] У својој *Новелама* византијски василевс Лав Мудри доноси и неке одлуке везане за ступање робља у клир. Робови, према одредбама из три Новеле Лава VI, нису могли без дозволе постати свештеници нити монаси или епископи. Уколико се то деси, роб би бивао враћен господару.[45]

Током XI и XII века ропство се смањује, сем кућне послуге. За то су најзначајније одредбе царева Алексија Комнина из 1095. о искључиво хришћанском браку између робља, као и Манојла Комнина.[46] Међутим, робља још увек има и биће га све до пада под Турке. Све до пада Константинопоља под Латине 1204. године било је робља у Цариграду, и оно је имало и свој значај у међународним односима Византијског царства. Турака је, примера ради, било у византијској војсци, и неки од њих су регрутовани као робови. Цахас, емир-пират је постао византијски војник тако што га је 1090–1091. Јован Комнин, брат цара Исака I заробио и претворио у роба. Такође и Алексије Комнин је многе заробљенике претворио у војнике на острвима, а цар Манојло је заробљеницима понудио претварање у војнике.[47] Турци који су долазили као робови или бегунци, да би се уклопили у византијско друштво требали су што је пре могуће да нађу одговарајућег брачног друга.[48] Над посмртним одром Ане Комнине, Георгије Торник, ефески митрополит, рекао је да су се робови који су заробљени или купљени уздигли изнад Хелена, чинећи јасну алузију на Татикија и Јована Аксухоса, двојицу Турака који су се управо тако винули у државне висине.[49]

Уз Цариград, као *мајку свих їрадова* и велики светски трговачки центар, трговине људским бићима је било и у другим градовима. За нашу тему и однос цр-

[42] Н. А. Машкин, *Исшорија сшароі Рима*, Београд, 1968, 509.
[43] Y. Rotman, нав. дело, 195–196.
[44] детаљније: Y. Rotman, нав. дело, 201–204; 207–209. .
[45] Nov. Leo. IX-XI, éd. P. Noailles et A. Dain, *Les Novelle de Léon VI le Sage*, Paris, 1944, p. 42–49.
[46] Nov. Post Just, 4, 35; A. Hadjinicolaou-Marava, нав. дело, 26–27; Helga Köpstein, *Zur Novelle des Alexios Komnenos zum Sklavenstatus (1095)*, Actes du XVe Congrès international d'etudes bzyantines, IV Histoire. Communications, Athènes, 1980, 160–172; Y. Rotman, нав. дело, 197–201; 258–259.
[47] Charles M. Brand, *The Turkish Element in Byzantium, Eleventh-Twelfth Centuries, Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 43, Harvard, 1989, 13.
[48] C. M. Brand, нав. дело, 18.
[49] C. M. Brand, нав. дело, 22–23.

кве према овој трговини занимљив је случај Монемвасије. Везе овог града и Солуна досежу још у X век када је велики број трговаца отишао управо у Солун. Сам град је све време био трговачки центар, како под латинском, тако и под византијском влашћу. Знатне привилегије град је добио 1301. године, посебно његов митрополит. Што се тиче трговине која је после ове хрисовуље цара Андроника II Палеолога посебно цветала, Монемвасија је трговала бројним продуктима. Највише се извозило уље, вино (то је познато вино *малвасија*), кожа, свила, дрво, а међу артиклима који су пристизали у овај град или који су превожени преко Монемвасије налазили су се и робови.[50]

О другом граду Царства, Солуну немамо директне податке што се тиче односа тамошње цркве и њених великодостојника спрам ропства. У Солуну су робови чинили током целог постојања града одређен постотак градске популације. Њихово етничко порекло је махом непознато, јер су добијали хришћанска именадакле крштавани су. Углавном су радили у домаћинствима, занатским радионицама или локалној трговини. Солун је служио као база и за гусарске операције, што је доносило и робље у овај град, као и ратови, увек важан извор робова. Византинци су, примера ради, Бугаре претварали у робље. Турци су Влахе или Словене, као резултате својих војних операција, доводили у Солун. Овај град је био веома важна пијаца и центар препродаје робља по целом Медитерану. Робље је завршавало на Криту, где се 1351–1352. помиње Марија, робиња једног ковача, у његовој опоруци. У Фамагусти је такође било робља пореклом из Солуна, у питању су Андрија, стар 12 година и Ана нотарски списих помиње обоје 1361. године. Поред тога, робље је завршавало и на Родосу, али и другде.[51] Крштавање робља је само једна од индиректних претпоставки да су црквени великодостојници у Солуну признавали ропски статус људи. Црква, као део друштва, и као изузетно значајна средњовековна институција, прихватала опште стање у друштву и његов став спрам робља и трговине људским артиклом.

Поред Византије, можда треба споменути неколико речи о неким занимљивим примерима православне васељене средњега века. И у самој Светој Земљи постоје информације да је било робља. Око 570. године Антонин из Пјаћенце ишао је на ходочашће у Свету Земљу, обишавши, између осталог и Тир. Тамо је видео многе радионице текстила, у којима су жене радиле. Те радионице су служиле као параван и за борделе, а те жене су се бавиле и проституцијом. Робиње су, на Блиском Истоку, готово обавезно биле сексуално искоришћаване, али Антонин не даје никакве податке о обичним приватним харемима. Само о овим јавним.[52] У Јерусалиму су половином VII века школовани робови су плаћани око 30 номизми.[53] Робље постоји и у другим црквама Истока, па тако Источна сиријска црква је такође препознавала институцију ропства, тако постоји податак из 1261. године код тадашњег јакобитског примаса Асирије, Халдеје и Месопотамије који је донео одредбе о ослобађању робова.[54]

Однос православне цркве се најлакше може окарактерисати као амбивалентан. Иако је било настојања да се ропство укине и да се заробљеници ослободе,

[50] Група аутора, *Monemvasia*, Athens, 2001, 68–70.

[51] David Jacoby, Foreigners and the Urban Economy in Thessalonike, ca. 1150-ca. 1450, Dumbarton Oaks Papers, Vol. 57, Symposium on Late Byzantine Thessalonike, Harvard, 2003, 130, уп. и фусноте 312–314; што се Солуна у доба Византије тиче в. и новију изузетну књигу која град посматра из другачијег аспекта Αγγέλικη Κωνσταντακόπουλου, Βυζαντινή Θεσσαλονίκη. Χώρος και Ιδεολογία, Γιάννενα 1996.

[52] David Herlihy, *Opera muliebria. Women and work in medieval Europe*, Philadelphia, 1990, 18.

[53] Г. Острогорски, *Историја Византије,* Београд, 1996, 194, уп. и фусноту 2.

[54] Encyclopaedia of Religion and Ethics, volume 11, New York, 1920, 608.

ипак је током Средњег века било робља у православном свету. И у доба јединства хришћанске цркве, Константинопољска црква имала је робове и после раскола. Основна разлика у односу на Запад, и пре и после Велике шизме јесте у томе што су људи робовског порекла, као евнуси, доспевали на високе црквене положаје, чак и до трона патријарха.

Byzantinischen Kirche und Sklaverei

Zusammenfassung: Dieser Aufsatz bespricht und fasst die Beziehung der byzantinischen Kirche zur Sklaverei. Das Verhältnis der byzantinischen Kirche und Sklaverei ist nicht nur eine religiöse Frage. Dies ist ein universelles Phänomen. Schon die frühesten Kirchenväter, wie der heilige Johannes Chrysostomus und heilige Basilius dem Großen wurden als Sklaverei anerkannt. Die Kirche hatte das Recht auf Asyl, weshalb auch eine Menge Sklaven fliehten. Canons der byzantinische Kirchen sind in der Richtung der Erleichterung der Lage der Sklaven und humane Haltung zu ihm gegangen. Doch auf der anderen Seite, Kirchen und Klöster sowie die Prälaten sich im Besitz Sklaven. St. Gregor von Nazianz war ein Sklavenhalter. St. Theodor 826. Studita und 842. wurde ausdrücklich auf eigenen Sklaven Klöster verboten. Die byzantinische Kirche Eunuch, oder einen Sklaven Herkunft, kommen könnte sehr hoch sein und einige von ihnen wurden die Patriarchen. Bis tief ins Mittelalter heiligen Personen und ihre Familien im Besitz Sklaven und Kinder von einem Priester aus Kreta waren große Sklavenhändler der notariellen Aufzeichnungen von 1301. bis und 1302. Jahr.

Kirchenkanons und kaiserliche Gesetzgebung regulieren die Freisetzung der Sklaven. Es wurde weitgehend auf die Taufe Sklaven in Zusammenhang gebracht. Natürlich ist dies nicht immer der Grund für die Befreiung, weil es dort acuh Christliche Sklaven gab. Interessant ist, dass die Quellen sehr spärliche Informationen über die Taufe von Sklaven haben. Während des XI und XII Jahrhundert wurde die Sklaverei reduziert, sondern von Hausangestellten. Für diese sind die wichtigsten Bestimmungen des Kaisers Alexios Komnenos im 1095. das einzige christliche Ehe zwischen Sklaven und Manuel Komnenos.

Das Verhältnis der orthodoxen Kirche kann leicht als ambivalent bezeichnet werden. Obwohl es Bemühungen zur Abschaffung der Sklaverei gab, gab es doch sklaven wahrend des Mittelalter, auch in der byzantischen Kirche.